

Na Margalideta, un esperit artista

Joan Estelrich Lull

Introducció

Les històries i llegendes de fantasmes són un fet molt present en la nostra societat del segle XXI, gràcies a, sobretot, la quantitat de novel·la i cinema (de terror o no) que provenen del món anglosaxó. Però aquestes històries provenen des de ben antic, les quals han perdurat, s'han transformat, evolucionat i, fins i tot, n'han aparegut de noves. Aquest personatge sol ser un esperit perdut que, per diferents motius, no pot passar a la vida eterna i encara ha de sofrir viure en el món dels vius. Normalment hi ha una història passada rere els fantasmes que explica la situació en què es troben.

En el panorama cultural català no hi trobem gaires fantasmes, són més presents les figures del dimoni, la bruixa o la mort. O, parlant de fantasmes bons, els personatges bons que apareixen solen ser les fades o jaies. Així i tot, en trobam presència dins la rondallística catalana, però ínfima. També hi trobam les bubotes o les pors, que es passegen per espantar la gent. L'única referència a un "fantasma", utilitzant aquest terme exactament, dins l'*Aplec de Rondalles Mallorquines* d'Alcover és la narració breu "L'amo de Son Cardaix fa sortir el dimoni a un estol d'al·lotellots", dins "Bruixes, bruixots i fullets" a *Rondaies mallorquines Tom V*. El terme, utilitzat com "fantasmorta" és utilitzat com un element indefinit que espanta la gent només amb la seva presència.

Si ens fixem en el món anglosaxó, trobem més presència dels fantasmes en el seu folklore. Una gran quantitat d'històries d'origen medieval conviuen amb un seguit d'històries més modernes que arriben fins a l'actualitat. Aquestes histò-

ries han arribat a fer-se molt famoses, especialment les del folklore nord-americà, gràcies als relats, al cinema, la televisió i els seus productes. Quant a fantasmes presents dins teatres, aquests personatges són molt freqüents dins el món anglosaxó. En els teatres de Londres trobam fantasmes que tant poden ser bons com dolents. En el Royal Theatre, el més antic de Londres, hi trobam més d'un fantasma. Hi trobam el fantasma de Joseph Grimaldi, un actor que creà l'estètica dels pallassos actuals i, quan morí, el seu fantasma es traslladà a viure al teatre, el lloc on havia treballat sempre. Però el més famós es tracta del conegut com *Man in grey*, un fantasma vestit de gris i que porta un capell de tres puntes. No es tracta d'un fantasma dolent, ni pretén espantar, sinó que simplement apareix, i molts d'actors el consideren símbol de fortuna per a l'obra si apareix durant la seva escenificació. El fantasma procedeix d'un home que va ser assassinat i el seu cadàver va ser amagat dins el teatre. Es diu que el seu cos va ser trobat durant una reforma, vestit amb una tela grisa i amagat darrere una paret. Però no només hi ha fantasmes bons, Dan Leno, un actor que morí en el moment de més rellevància de la seva carrera, es dedica a fer la murga als actors i actrius del teatre.

Sobre el treball que s'ha portat a terme, la intenció de fer aquesta recerca sobre la llegenda sorgí de l'afirmació d'Alan Dundes que el folklorista ha de començar a investigar sobre si mateix. L'experiència personal com a actor dins la Mostra de Teatre Escolar de Manacor em va portar a investigar aquesta història que havia sentit i contat dins el teatre. Així, a partir de la curolla personal, l'estudi es basà a cercar l'origen d'aquesta història i veure com perdura dins les noves generacions d'actors infantils. També s'ha intentat fer un recull de les diferents versions de la història (que no són poques), l'extracció de punts en comú i la seva contextualització. A més, la intenció era recollir les llegendes secundàries, la majoria relacionades amb els actors infantils i no amb els directors. Gairebé totes aquestes llegendes secundàries tenen la intenció de provocar por.

Per fer les entrevistes es va partir de tres grups d'entrevistats; els primers directors, actors de la companyia Capsigranys, "creadors" i narradors de la història; un segon grup compost per aquells antics actors de la Mostra Escolar, ja grans, per comprovar si recorden la història principal i quines recorden, i comprovar si aquells que encara es dediquen al teatre encara conten la història als actors novells. I el tercer i darrer grup, format pels actors actuals, entre els deu i els catorze anys. Aquests informadors ens relaten el seu punt de vista del fantasma i són els que ens aportaran més informació sobre les llegendes secundàries que s'han anat desenvolupant.

La llegenda de na Margalideta

L'origen de la llegenda

La història del fantasma manacorí va aparèixer durant un assaig dels Cap-sigranys. Aquest grup teatral va iniciar el seu recorregut en els anys vuitanta i foren de les primeres grans companyies manacorines. El lloc on es feien els assajos era el soterrani del teatre, actualment és una sala de teatre. Segons les descripcions del soterrani, no era un lloc preparat per a l'assaig teatral: hi havia objectes de l'Ajuntament per tota la sala, bastant bruta i deixada. Així, en una de les sessions d'assaig decidiren crear històries de por i, d'aquesta manera, sorgí la història.

Aquesta primera aparició no va ser transcendental però, de llavors ençà, es començaren a fer bromes sobre na Margalideta; per exemple, algú d'amagat tocava el piano, o qualsevol renou era atribuït al fantasma. Així, la llegenda-broma es va fer molt gran i alguns alumnes dels grups d'infants la conegueren i la varen anar passant. Una altra forma de transmissió varen ser alguns directors que la contaren als seus alumnes per dos motius: o bé per controlar-los per mitjà de la por, o per explicar una història fantàsica i màgica ambientada dins un lloc com el teatre.

Na Margalideta

La llegenda segueix una estructura fixa, que té diferents variants segons el narrador. Na Margalideta va viure entre mitjan segle XIX i principi del segle XX, era una al·lota aficionada al teatre que assistia a totes les representacions que es feien al ja desaparegut Teatre Principal de Manacor. La nina va morir molt jove i s'han pogut recollir diferents causes: una mort accidental dins el teatre (atrezzo, un focus o un piano, que més endavant entrarà en joc dins la història), una malaltia que li va impedir poder actuar o la pena provocada per la negativa dels pares a poder actuar i ser actriu va portar-la a la mort, ja que estava mal vist. Com és de suposar, després de la mort va ser enterrada a l'antic cementeri de Manacor, situat on avui hi ha el Parc Municipal i el Teatre Municipal de Manacor. Així, quan es varen construir unes dependències municipals a final dels anys setanta i es varen començar a utilitzar com a lloc d'assaig, na Margalideta va veure l'oportunitat de poder complir el seu somni i actuar. Així, apareix un fantasma dins el teatre que realitzarà diferents activitats, encara que trobam dues visions completament oposades: una visió del fantasma bo que ajuda els petits actors (una visió que escampen els directors) i una del fantasma dolent (una visió que circula entre alumnes per tal d'espantar-se i provocar por entre ells).

El fantasma dolent

Apareix aquest fantasma dolent especialment quan els nins són petits. A partir d'aquest ambient de por, alguns alumnes, normalment els més valents o els majors, contenen les petites històries de dins el teatre. Aquest fantasma dolent no fa una acció concreta per fer por, simplement la seva presència ja els altera. L'únic que fa és passejar-se fent qualche soroll petit i, en contades ocasions, tocar el piano. Alguns nins identifiquen el lloc on habita del teatre con la "zona obscura", que seria on hi ha el piano, darrera la bambolina dreta de la sala major. És una part molt fosca i, normalment, no hi solen deixar els nins tots sols. La seva imatge sol ser d'un noia molt jove, esquelètica i blanca de pell, portant un vestit llarg.

La imatge de fantasmes dolents no és molt comuna dins la narrativa catalana. No hi trobam presència de fantasmes pròpiament dits, sinó que hi trobam la por com la imatge que donen les cases encantades o on hi han tengut lloc fets estranys, o personificada en una figura peculiar que sortia als pobles de Mallorca a espantar la gent. Aquesta figura també pot ser anomenada bubota. Però els personatges de por més freqüents a l'etnopoètica catalana són dimonis, bruixes o la mort, com ja hem mencionat anteriorment, la paraula fantasma només apareix a una de les rondalles d'Alcover.

El fantasma bo

La imatge de fantasma bo és creada pels directors que volen llevar la por als nins espantats per la història. La funció d'aquest fantasma és ajudar els actors quan actuen; quan obliden el text, quan es deixen alguna cosa per treure a l'escenari, entre d'altres coses. A més, escampa sort per damunt l'escenari. Si cercam presència de personatges fantàstics bons dins la rondallística catalana, observam que aquests solen ser fades, jaies –normalment amb poders sobrenaturals– o gegantes. La figura de na Margalideta, però, comparteix trets amb les fades conegudes com dames blanques, tal com les classifica Caterina Valriu, com per exemple una aparença física similar a aquestes fades i que "sovint apadrinen personatges dissortats i poden ser un gran ajut en les situacions difícils" (2010, 374).

Les llegendes secundàries

Apareixen diverses llegendes menors dins el teatre, que, per una banda, no han tingut la mateixa importància ni transmissió que "Na Margalideta". Són fruit de la presència del fantasma dins el teatre.

Aquestes llegendes menors solen circular més entre els alumnes més petits.

Pocs dels antics actors recorden aquestes històries, però si al llarg de l'entrevista se'ls hi comenta, contesten que sí l'havien sentida contar, però no li donen importància. Els primers contadors no tenen res a veure amb aquestes llegendes, excepte amb "Els fantasmes espectadors".

La majoria d'aquestes històries són paral·leles a altres històries de por que trobam recollides per estudiosos com Jan Harold Brunvard, la majoria a causa de la propagació de les llegendes americanes a través de la televisió i el cinema.

Els fantasmes espectadors

És l'única llegenda secundària que els directors conten als seus alumnes. A la darrera fila de la sala Major, damunt la paret folrada de moqueta, hi ha les marques de diferents torsos i caps humans. Es diu que són diferents esperits o bubotes, que també provenen del cementiri, que s'han convertit en espectadors permanents i privilegiats de totes les obres de teatre que es fan a la sala Major. Hi ha gent que diu que aquests fantasmes del teatre durant les nits surten a representar damunt l'escenari de la sala Major les obres que han vist durant el dia. Altres diuen que són els familiars de na Margalideta castigats a veure teatre eternament per haver deixat fer-li teatre.

Aquí trobam una altra vegada la dualitat entre el fantasma bo i el fantasma dolent. Els directors que ensenyen aquestes bubotes pretenen donar-ne una imatge bona i motivar els actors per a l'actuació. Però trobam que els actors infantils els hi donen un caire més malèfic i els identifiquen com esperits malignes i la seva presència els espanta.

El forat de la sala Major

A la paret de darrere la sala Major o al sòl (hi ha les dues versions), hi ha un forat on, si hi fiques el dit, algun ésser l'agafa i se'l queda. Alguns diuen que és na Margalideta. De vegades aquest forat està marcat per una creu feta amb guix. Sobre llegendes relacionades amb forats a dimensions desconegudes en trobam des de versions petites sobre pous sense fons, o més grans i més recents, com la història recollida per Brunvard (2002, 335), un estudi geològic arriba a perforar a tanta profunditat que han arribat a un lloc desconegut on només passen fenòmens estranys.

El mirall

Es conta que na Margalideta apareix en el mirall de dins els camerinos de la

sala Major, uns diuen que en qualsevol moment, d'altres en un dia concret i una hora concreta (el dia de Sant Joan i a les dotze de la nit) i d'altres diuen que s'ha de practicar un ritual perquè aparegui (estar amb una espelma encesa davant el mirall i repetir el seu nom tres vegades són els que s'han trobat).

Aquesta llegenda, la trobam repartida al llarg del món occidental. Als EUA, aquest personatge que apareix és conegut com Maria la Sangonosa (*Bloody Mary*), recollida per Jan Harold Brunvand (2005, 75-76).

Els gronxadors

Per ara, s'han trobat poques referències que na Margalideta surti del teatre, però hi ha entrevistats que diuen que el personatge surt durant les nits –alguns fan referència a les nits de tempesta i d'altres no ho mencionen– i que es va a gronxar en els gronxadors. Es diu que aquests gronxadors eren els antics, que s'han retirat del parc. Aquests gronxadors eren bastant antics i molt tètrics. A més, la nocturnitat, l'obscuritat i les poques visites al parc durant la nit fan propícies l'aparició d'aquesta llegenda menor, a més d'afegir-hi el factor de la tempesta, un altre element terrorífic.

Elements sempre permanents

Al llarg de la llegenda trobam una sèrie d'elements que quasi sempre són presents i són indispensables per a l'aparició de la història:

El cementeri

Un fet real que ha donat molt de joc a la llegenda. La presència del cementeri en l'actual emplaçament del Teatre i del Parc Municipal ha estat un element molt present des de diferents punts de vista. Per una part, és l'origen de na Margalideta, una jove que morí i va ser enterrada allà. Per altra part, és origen dels esperits o bubotes que apareixen al fons de la sala Major. Vivien a l'antic cementeri i ara han passat a ser uns espectadors permanents i privilegiats de totes les obres de teatre. També són actors que representen, durant la nit, les obres que han vist.

El cementeri de Manacor va estar en funcionament en aquell solar fins al 1936, any que fou traslladat a l'actual Son Coletes. Però el solar no va deixar de tenir la funció de cementeri totalment, sinó que no s'hi realitzaven enterraments. Tenim notícies que només fa cinquanta anys que les restes d'Antoni Maria Alcover varen ser traslladades a Son Coletes, fet que indica que el lloc començava a degradar-se i a estar molt abandonat per part de l'Administració (JOMSA 2012, 23).

Així, en els anys setanta, moment de les primeres reclamacions per la construcció d'un teatre municipal, la zona on es troba actualment el teatre no estava urbanitzada i patia una degradació molt gran. Així, a partir de la millora de la zona (construcció del passeig de l'avinguda del Parc, finalització del projecte del parc, urbanització de la zona, etc), el solar de l'antic cementeri va ser remodelat i perdé el seu aspecte original. Es va reconvertir en parc i en magatzem de l'Ajuntament, però no totes les restes varen ser traslladades. En el moment de la construcció de l'ascensor del teatre o de la piscina municipal es trobaren diferents restes. Primerament, s'hi construí l'edifici que va ser conegut com el Mausoleu. En el següent apartat se n'explicarà la història, ja que és l'origen del teatre actual (Dominguez i Febrer 2011, 225).

Per altra banda, trobam moltes llegendes relacionades amb la presència d'un antic cementeri en els fonaments d'un edifici. Moltes històries cinematogràfiques, com *Poltergeist* o *The Shining*, es basen en la presència d'un antic cementeri al solar on ara s'hi aixeca l'edifici. Però no importa anar tan enfora per trobar una història semblant. A la ciutat de Palma, un dels cementeris estava situat en el Camp Roig, al costat de l'Hospital de La Sang, on es troba l'edifici de la Misericòrdia. Durant la construcció, les restes humanes del cementeri no varen ser gaire ben tractades, i de llavors ençà es conta que de la casa de la Misericòrdia hi sortia por (Garrido dins Guiscafrè 2008, 465).

El Teatre

El Teatre i les seves sales són la casa de na Margalideta. La creació del Teatre Municipal va ser una fita molt important per a la ciutat, després de viure prop de trenta anys sense cap lloc adequat i exclusiu per representar-hi obres de teatre. L'any 1975 s'acabava el projecte del Parc Municipal amb la construcció d'un edifici com a sala d'exposicions i piscina. Però no es comptava crear-hi un teatre. En el 1977, l'Associació de Veïnats del poble reclamà a l'Ajuntament l'ús del primer pis d'aquest edifici públic per fer-hi el teatre i a la planta baixa d'aquest edifici s'hi traslladà el cadafal de la Banda de Música. El mateix any se sol·licità ajut per a dur a terme el projecte del teatre només en un dels pisos. En el 1979, el grup *L'Ànec Flipat* reclamava l'existència d'un teatre a la ciutat. El camí va ser llarg i no va ser fins deu anys més tard que s'aconseguí una aprovació política per a finalitzar el teatre, amb tots els equips teatrals necessaris en condicions.

Aquest edifici, que abans havia estat magatzem i també sala de la Mostra de Comerç i Indústria, era conegut amb el nom del "Mausoleu", ja que abans, tal com ja hem dit, hi havia el cementeri del poble en aquell solar. Després de moltes dificultats, no va ser fins al 30 de desembre de 1985 amb l'obra *Ai Quaquin que has vengut de prim!*, que celebrava el cinquantenari de la seva estrena al

Teatre Principal, que Manacor tornava a gaudir d'un teatre en plenes condicions (Domínguez i Febrer 2011, 225). Així, la història creada pel grup Capsigranys va sorgir quan el Teatre comptava amb una sola sala, convivint amb la funció de magatzem municipal.

El piano

El piano és l'element que més caracteritza al fantasma manacorí. Ella es dedica a tocar-lo durant les nits, tant per practicar, com per plaer, com per espantar la gent del teatre. A la seva vida passada ja fou un objecte molt present, alguns diuen com l'element que va provocar-li la mort i d'altres com una afició. El piano del qual parla la llegenda existeix realment. Aquest element és present des que va entrar a formar part d'una broma dins el teatre. A més, és protagonista d'una de les bromes que solen fer alguns directors. S'ha de fer entre dos, un asseu els alumnes a l'escenari i va contant la història del fantasma; l'altre està amagat davall el piano i, quan el que conta la història té tota l'atenció dels alumnes, fa sonar el piano i tots els nins fugen espantats.

Les formes de transmissió

A partir de les entrevistes podem establir dues possibles formes de transmissió diferents de la història, que probablement conviuen al mateix temps. Primer, de director a alumnes. Els directors conten una llegenda amb una visió amable i bona i transmeten la idea d'un amulet a l'hora de fer la representació. La segona forma de transmissió és entre els alumnes que conten, a més de l'original, una visió més terrorífica i d'aquesta manera, probablement, apareixen les llegendes secundàries que no arriben a ser tan importants com l'original. Pareix que els alumnes més grans les conten per espantar els més petits. Quan passa alguna situació d'aquestes, els directors conten una llegenda més fantasiosa i agradable, llevant els elements terrorífics, per treure la por als alumnes esporuguits.

Conclusions

A partir de les entrevistes i amb el material recollit podem establir una llegenda que té una continuïtat al llarg del temps. La majoria d'antics actors de la Mostra Escolar recorden la llegenda i en el seu moment l'han narrada. Així, les noves generacions d'actors de la Mostra continuen coneixent aquesta història, a més de les secundàries. Sobre com va arribar el fantasma al teatre podem establir dues formes clarament diferenciades; un fantasma que habitava l'antic cementeri i anà a viure al teatre per diferents motius, o una actriu que morí dins el teatre; actuant, perquè retornà sola a cercar una cosa, per oblit, etc. Podem establir tres

elements comuns a quasi totes les versions de la llegenda; el cementeri, el piano i el teatre, els tres existents dins el context de la llegenda. Trobam dues lectures de na Margalideta, una com a fantasma bo i l'altra com a fantasma dolent. Quant a les formes de transmissió, trobam que passa de directors a alumnes, i/o entre els alumnes, però amb la intervenció dels directors per suavitzar-la. Segurament existeixen les dues al mateix temps.

També trobam petites llegendes, la majoria de por. Aquestes només circulen entre els actors infantils, però resulta interessant veure com es repeteixen al llarg del temps. L'única d'aquestes llegendes menors que contenen els Capsigranys és "Les figures del fons de la sala Major". La resta tenen un component terrorífic i solen ser semblants a altres històries esteses al llarg de la cultura occidental.

Si hem de crear un esquema general sobre com viu la llegenda dins la gent podem establir dues diferències. Els més grans, com directors o antics actors, contenen la història general, l'origen de na Margalideta i el que fa dins el teatre. També hi trobam la història de les figures del fons de la sala Major. Podem observar com la gent gran ha mig mitificat la història. En recorda els fets més importants i que els hi contaren els seus directors. La visió que tenen de na Margalideta és una imatge bona, d'un fantasma que ajuda la gent. Però entrevistant alguns nins, la imatge que en traiem és d'un personatge dolent que fa por, però ningú dona un fet concret que espanti, simplement els imposa por la imatge d'un fantasma. Possiblement davant la por però també davant la fascinació que provoca el *tremendum* (com diria Jason) han aparegut aquestes llegendes més petites i secundàries que no han triomfat i la majoria dels grans entrevistats no recorda. Però, al llarg del temps, han establert una continuïtat entre les diferents generacions d'actors, segurament transmeses entre ells.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALCOVER, Antoni Maria (1997). «L'amo de Son Cardaix fa sortir el dimoni a un estol d'al·lotjots». A: *Rondaies Mallorquines*, tom V. Palma: Editorial Moll.
- BRUNVAND, Jan Harold (2002). *El fabuloso libro de las leyendas urbanas*. Barcelona: Alba Editorial.
- (2005). *Tened miedo... mucho miedo*. Barcelona: Alba Editorial.
- DOMÍNGUEZ, Dolores; FEBRER, Margalida (2011). *Teatres i cinemes de Manacor*. Manacor: Ajuntament de Manacor.
- FERRER, Rafel (1982). *Llegendes manacorines*. Petra: Llibres de Manacor, Col·lecció Balèria.
- GARRIDO, Carlos (2006). *Mallorca Mágica*. Palma: José J. Olañeta.

GUISCAFRE, Jaume. (2008). *El Rondallari Aguiló: transcripció, catal·logació i estudi introductori*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

JOMSA (2012). «Fa cinquanta anys». *Manacor Comarcal*, núm. 1329 (4 febrer). Manacor: Manacor Comarcal, 23.

SANSÓ, S. (2013). «Los miedos ocultos de Manacor». *Diario de Mallorca* (3 octubre) Palma: Grupo Editorial Prensa Ibérica. També disponible en línia a: <<http://www.diariodemallorca.es/part-forana/2010/10/03/miedos-ocultos-manacor/607961.html>> [Consulta: 27 agost 2016]

VALRIU, Caterina (2010). «Els personatges fantàstics: les bruixes, els mags, les fades...» i «Els personatges de la por: de les rondalles als contes contemporanis». A: *Imaginari compartit: estudis sobre literatura infantil i juvenil*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Institut d'Estudis Balearics: Edicions UIB. Pàg. 363-398.

VARGAS, José (2008). «Fantasmas en los teatros de Londres». A: *Sobre Leyendas* [en línia]. <<http://sobreleyendas.com/2008/12/15/fantasmas-en-los-teatros-de-londres/>> [Consulta: 27 agost 2016]

AGRAÏMENTS

Vull aprofitar aquest espai per fer arribar el meu agraïment a tots els informants. Però, primer de tot, l'agraïment, en especial, a tots els directors que vaig tenir al llarg dels dotze anys que vaig participar a la Mostra de Teatre Escolar, a Francesca Pocoví, Catalina Sureda, Tomeu Amer, Antoni Rosselló, Pep López i a tots els directors que la fan possible. Als companys i infants que volgueren participar a l'estudi: Sebastià Adrover, Laura Bibiloni, Tonina Caldentey, Elisabet Gayà, Jaume Gayà, Toni Gelabert, Àlicia Gibanel, Salvador Miralles, Joan Salvador Moñino, Xisco Miquel, Llorenç Quetgles i Estefanía López. A tots ells, moltes gràcies!